

سیاست جنایی ایران در قبال چک بلامحل

الهه خاکسار^۱ / سعیده یاری^۲

* نوع مقاله: پژوهشی / تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۰۱ / تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۰۴

چکیده

در قانون اصلاح قانون صدور چک مصوب ۱۳۹۷ نقش بانک‌ها به ویژه بانک مرکزی در پیشگیری از صدور چک بلامحل فعال تر شده و از سوی دیگر با اعطای حق اجرایی - قضایی به بانک تا حدودی از تکالیف دادگستری در این زمینه کاسته است. عدم رعایت مقررات مربوط به محل چک، صادرکننده را مستوجب ضمانت اجرای انضباطی - اداری، مدنی، جزایی و ثبتی قرار می‌دهد. قانون صدور چک از زمان جرم‌انگاری صدور چک بلامحل فراز و فرودهای مختلفی را در بحث جرم‌انگاری و جرم‌زدایی طی کرده است. قانونگذار در سال ۱۳۷۲ شیوه کاملاً سرکوبگرانه را در پیش گرفته است و بعد مقداری تعدیل در اقدامات واکنشی در نظر گرفته می‌شود در قانون اصلاحی مصوب سال ۱۳۹۷ تدابیر پیشگیرانه‌ای در قبال صدور چک بلامحل وضع شده است، و در خصوص اقدامات پاسخگویی نیز تدابیر متنوعی در نظر گرفته است. سیاست جنایی ایران به پیروی از برخی توصیه‌های بین‌المللی که در FATF پیشنهاد شده است و متأثر از قانون کشور فرانسه تدابیر مؤثری در مرحله پیشگیری به کار گرفته است. در این پژوهش سامانه‌های را مورد بررسی قرار می‌دهیم که این سامانه‌ها با استفاده از ظرفیت‌های موجود در الکترونیک کردن اطلاعات و استعلام‌های لازم شرایط برای جلوگیری و کاهش صدور چک بلامحل فراهم می‌کنند. اقدامات واکنشی و محول کردن برخی اختیارات قضایی به بانک در سرعت بخشیدن به واکنش علیه این جرم بسیار مؤثر است.

واژگان کلیدی: سیاست جنایی، صدور چک بلامحل، چک صیاد، نظام هویت سنجی الکترونیکی بانکی (نهاب).

^۱ دانشجوی دکتری تخصصی حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر قدس. (نویسنده مسئول)

elahekhaksarr@gmail.com

^۲ دانشجوی دکتری تخصصی حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر قدس.
saeideh_yari@yahoo.com

مقدمه

به موجب ماده ۳۱۰ قانون تجارت و ماده ۲ قانون صدور چک، «چک» ورقه ای است که به وسیله ی آن، صادرکننده مبالغی را که بانک در حساب او نگه داشته، خود برداشت می کند و یا اینکه به بانک دستور می دهد که آن را به شخص ثالث یا به حواله کرد شخص مزبور پرداخت کند. (اسکینی و یمرلی، ۱۴۰۰، ۱۱) چک بدون نیاز به نقل و انتقال پول امکان پرداخت بدهی را فراهم می کند. (اسکینی، ۱۳۸۶، ۶۸) چک با کم کردن حجم اسکناس^۱ از هزینه های دولت می کاهد. (دمرچیلی و همکاران، ۱۳۸۷، ۵۸۸) از امتیازات دیگر چک مسؤولیت تضامنی، اصل غیر قابل استناد بودن ایرادات، قابلیت انتقال، وسیله کسب اعتبار و اخذ تأمین خواسته بدون نیاز به تودیع خسارت، قابلیت تعقیب کیفی، عدم نیاز به واخواست، پرداخت مالیات و در حکم سند رسمی بودن است. امتیازات اضافه چک نسبت به برات و سفته موجب ایجاد توالی فاسد شده است. قانونگذار نیز از فلسفه وجود چک به عنوان یک سند تجاری دور شده است، به این ترتیب مردم به جای استفاده از اسناد مدت دار مانند برات و سفته برای معاملات مدت دار خود، از چک که در قانون تجارت ایران و کنوانسیون های بین المللی و نظام های مدرن حقوقی، سندی حال محسوب می شود به عنوان سند مدت دار استفاده کنند. (سایت تابناک) در نتیجه افرادی بدون داشتن وجهی در حساب بانکی خود اقدام به دریافت دسته چک می نمایند و همه ساله تعداد کثیری چک بلامحل در کشور ما صادر می شود و هزینه های گزافی به جامعه تحمیل می گردد. (میرمحمدصادقی، ۱۳۷۶، ۱۳۰)

صادرکننده چک در زمان صدور چک باید به اندازه مبلغ مندرج در چک در نزد بانک در حساب خود محل داشته باشد که این محل شامل وجه نقد و یا اعتبار می باشد که اگر محل کافی در نزد بانک محال^۱ علیه نداشته باشد چک بلامحل محسوب می شود. ماده ۳ قانون صدور چک به چک بلامحل و چک پرداخت نشدنی اشاره نموده است. در این پژوهش در پی پاسخ به این پرسش هستیم که در سیاست جنایی ایران در خصوص چک بلامحل با توجه به قانون اصلاح قانون صدور چک مصوب ۱۳۹۷، چه تدابیری کنشی و واکنشی اتخاذ نموده است و آیا این اقدامات مؤثر در پیشگیری از این جرم بوده است؟ در پاسخ به این پرسش می توان گفت که سیاست جنایی ایران به تبعیت از برخی توصیه های بین المللی که در FATF پیشنهاد شده است و استفاده از قانون های وضع شده در کشور فرانسه تدابیر خوبی در مرحله کنشی اتخاذ نموده است. با استفاده از ظرفیت های موجود در الکترونیکی کردن اطلاعات و استعلام های لازم مثل سامانه صیاد، نهاب و ... شرایط

¹ Banknote.

را برای جلوگیری و کاهش صدور چک بلامحل فراهم نموده است. اقدامات واکنشی و محول کردن برخی اختیارات قضایی به بانک نیز در سرعت بخشیدن به واکنش علیه این جرم بسیار مثر بوده است. در مورد سیاست جنایی مشارکتی و دخالت جامعه مدنی هیچ تدبیری اندیشیده نشده است. در ادامه اقدامات صورت گرفته را مورد تجزیه و تحلیل قرار می دهیم.

۱- تاریخچه چک

سیاست جنایی ایران با وجود تغییراتی که در کیفرهای وضع شده در قانون صدور چک طی سال های متمادی ایجاد نموده است تاکنون در کاستن تعداد چک های بلامحل توفیقی نداشته است. با ورود چک در مبادلات بازرگانی و با توسعه عملیات بانکی اهمیت آن در معاملات و داد و ستدهای تجاری آشکارتر شد. (سالاری شهر بابکی، ۱۳۹۴، ۶) در اردیبهشت ۱۳۱۱ با وضع قانون تجارت جنبه های حقوقی و تجاری چک مورد حمایت قرار گرفت و برای آن ضمانت اجرا مقرر نمودند. در سال ۱۳۱۲ ماده ۲۳۸ به قانون تجارت اضافه شد که براساس آن برای صدور چک بلامحل، ضمانت اجرای کیفری پیش بینی شد. سپس در سال ۱۳۳۱، قانونگذار با توجه به توسعه روزافزون گردش چک در بین مردم، قانون صدور چک مشتمل بر ۱۴ ماده و ۵ تبصره را به تصویب رساند در این قانون برای نخستین بار چک در حکم اسناد رسمی لازم الاجرا در نظر گرفته شد در همین سال برای نخستین بار، صدور چک بلامحل مستقلاً عنوان مجرمانه پیدا کرد و از جرایم عمومی به شمار آمد. در این قانون جعل و استفاده از سند مجعول در چک مورد توجه قرار گرفت به علت مشکلات بسیار زیاد در معاملات تجاری در سال ۱۳۳۳ توسط کمیسیون مشترک شورای ملی و سنای سابق ملغی گردید. در سال ۱۳۳۴ لایحه چک های تضمین شده به تصویب کمیسیون مشترک اتحاد مجلسین سابق رسید و مقرر شد تا تصویب نهایی آن توسط مجلسین قابل اجرا باشد. (میرمحمدصادقی، ۱۳۹۵، ۴۰۴) این لایحه سرانجام در سال ۱۳۳۷ به تصویب مجلسین شورای ملی و سنا رسید. از نکات مهم در این قانون تصریح بر خصوصی بودن چک پرداخت نشدنی بود. (سالاری شهر بابکی، ۱۳۹۴، ۱۱) در سال ۱۳۴۴ قانون سابق و ماده ۲۳۸ قانون مکرر مجازات عمومی نسخ گردید با تصویب این قانون اعتبار چک افزایش پیدا کرد و جنبه خصوصی جرم چک پرداخت نشدنی توسعه داده شد. در تیر ماه سال ۱۳۵۵ به دلیل شرایط خاص حاکم و برای حل مشکلات دادگستری وقت و همچنین به منظور کوتاه کردن دست شرخرها، قوانین چک مجدداً تغییر کرد و قانون جدیدی برای صدور چک به تصویب رسید. در این قانون نوآوری های ایجاد شد از جمله حق شکایت کیفری منحصرأ به دارنده چک یا قائم مقام قهری وی تعلق گرفت و چک های که پس از مراجعت به بانک به دیگری منتقل می شد غیرقابل تعقیب کیفری بود. در ماده ۹ این

قانون، صدور چک با علم به انسداد حساب در حکم صدور چک بلامحل و قابل تعقیب کیفری اعلام شد. در این قانون نیز چک در دست صادرکننده دلیل پرداخت وجه آن به حساب آمد و اماره ای بر انصراف شاکی از شکایت کیفری در نظر گرفته شد. بنابراین در قانون مذکور سه طریق اجرایی برای وصول وجه چک پیش بینی شده بود، نخست؛ طریق حقوقی، دوم؛ اجرایی و سوم؛ کیفری. (اخلاقی، ۱۳۸۱، ۲۰۷)

بعد از انقلاب، در تاریخ ۱۱/۰۸/۱۳۷۲، در یک سیاست چرخشی، قانونگذار با اصلاح موادی از قانون سال ۱۳۵۵، مقررات جدیدی را تحت عنوان «قانون اصلاح موادی از قانون صدور چک» به تصویب رساند. تصویب و اجرای قانون اصلاحی ۱۳۷۲ براساس این دیدگاه که با سخت گیری و تشدید مجازات مانع افزایش رشد چک های بلامحل گردد محقق شد. (پورطهماسبی فرد، ۱۳۸۳، ۷۵) در ادامه حیات این قانون در دادگستری شاهد انبوهی از دعاوی کیفری بود که صادرکنندگان چک ها در مقام دفاع از خود و برای فرار از تعقیب کیفری به یکی از بندها و شروطی استناد کند که مشمول عنوان کیفری ماده ۱۲ قانون صدور چک نیست. به این ترتیب دادگاه ها درگیر یک سلسله مطالعات و بررسی ها و تحقیقات می شدند برای احراز شروط در نظر گرفته شده در قانون و ماده مذکور شدند. در سال ۱۳۷۲ مقنن بدون تأمل و تعمق کافی، برای مبارزه با صدور چک های بلامحل به سیاست کیفری خشنی روی آورد و در ماده ۱۳ جنبه کیفری برای صدور چک های سفید، وعده دار و مشروط قائل شد و حتی برخلاف اصل ۱۶۹ قانون اساسی این ماده عطف به ماسبق می گردید. در خصوص مصادیق ماده ۱۳ عموماً صادرکننده با پرداخت جریمه نقدی رهایی می یافت ولی در مورد مصادیق ماده ۷، صادرکننده می بایست هم متحمل حبس می شد و هم جریمه نقدی پرداخت می کرد. (قائم مقام فراهانی، ۱۳۷۳، ۴۵) پس از گذشت چندین سال از اجرای قانون مذکور، افراد زیادی صرفاً به خاطر عجز از پرداخت دیون خود راهی زندان شدند. به دنبال آشکار شدن تبعات فاسد این جرم انگاری گسترده، مقنن در سال ۱۳۸۲ به سیاست منعطفی روی آورد و با جرم زدایی از موضوع ماده ۱۳ قانون صدور چک و پیش بینی مجازات بر حسب مبلغ مندرج در متن چک، این سیاست صرفاً در جهت اصلاح سیاست خشن قانون اصلاحی ۱۳۷۲ بوده و نمی شد راه حل معضل پیچیده صدور چک های بلامحل را از آن انتظار داشت در قانون سال ۱۳۸۲ مواد ۳، ۳، مکرر، ۷، ۱۳، ۱۸، ۲۲ و تبصره های مواد ۷ و ۱۲ نسبت به قانون چک سال ۱۳۷۲ اصلاح گردید. تمامی اصلاحات صورت گرفته در سال های ذکر شده همگی سعی در کارآمد کردن این قانون را داشتند. (بشیری و مهتاب پور، ۱۳۹۲، ۱۶۵-۱۶۸) مقررات این قانون اخیراً در سال ۱۳۹۷ اصلاح گردید. با این وجود روز به روز بر پرونده های صدور چک بلامحل افزوده شد تا

جایی که صدور چک بلامحل در سال ۱۳۹۰ نسبت به ۱۳۷۸ رشد ۱۴۲ درصدی داشته است. (سایت بانک مرکزی، ۱۳۹۱) در فروردین سال ۱۳۹۶ در کل کشور بالغ بر هفت میلیون و چهارصد هزار فقره چک به مبلغی بالغ بر سیصد و هشتاد هزار میلیارد ریال مبادله شد که از این میزان بالغ بر یک میلیون و صد هزار فقره چک به مبلغی حدود هشتاد هزار میلیارد ریال برگشت داده شده است. (سایت بانک مرکزی، ۱۳۹۷)

۲- سیاست جنایی ایران در مورد چک بلامحل

اصطلاح سیاست جنایی به عنوان یک رشته مطالعاتی علمی، اولین بار توسط دانشمند آلمانی، آنسلم فون فوئرباخ^۱ در کتاب حقوق کیفری او که در سال ۱۸۰۳ میلادی چاپ و منتشر گردید به کار برده شده است. این دانشمند آلمانی در خصوص ارائه تعریفی از سیاست جنایی عقیده دارد: «مجموعه شیوه های سرکوبگرانه ای که دولت با استفاده از آنها علیه جرم واکنش نشان می دهد تعریف کرده و بدین ترتیب مفهوم مضیقی از آن به دست داده است که در حقیقت همان سیاست کیفری است». (لازرژ، کریستین، ۱۳۹۹، ۱۱) تعریف فوئرباخ نشانگر مفهوم مضیقی از سیاست جنایی بوده و در حقیقت بیانگر همان سیاست کیفری است. گذار از سیاست کیفری به سوی سیاست جنایی مستلزم اهتمام ویژه به نهاد های مدنی است. سیاستی که در آن مدیریت پدیده مجرمانه علاوه بر جرم به انحراف و کژروی اجتماعی توجه دارد و دولت در کنار جامعه مدنی به سازماندهی و اجرای سیاست جنایی می پردازد. (کونانی و همکاران، ۱۳۹۳، ۳۹) سیاست جنایی از نظر لغوی به معنی تدبیر و چاره اندیشی برای پدیده مجرمانه که شامل انحراف و جرم می شود، آمده است. سیاست جنایی در واقع اعمال پاسخ های گوناگون در قالب آیین ها و شیوه های متنوع دادرسی معمول در شعبه های مختلف نظام حقوقی و نیز در جامعه مدنی است. (نجفی ابرنآبادی، ۱۳۸۴، ۲۱۰) مفهوم موسع سیاست جنایی عبارت است از کلیه تدابیر و اقدام های پیشگیرانه و سرکوبگرانه ای که توسط دولت و جامعه مدنی جداگانه و یا با مشارکت یکدیگر، جهت پیشگیری از جرم، مبارزه با بزهکاری، اصلاح و یا سرکوب مجرم بکار برده می شود. (نجفی ابرنآبادی، ۱۳۸۴، ۲۱۶) در سیاست جنایی سنتی، پاسخ به پدیده جنایی در اقتدار نظام عدالت کیفری و نهادهای دولتی است ولی با بسط و تعالی علم مشخص شد که برای پاسخ مناسب به پدیده جنایی، علاوه بر نظام عدالت کیفری، باید گزینه های دیگری را بکار گرفت. به این ترتیب که در فرایند پاسخ دهی، از سرمایه های اجتماعی به صورت فزاینده استفاده کرد و پاسخ به جرم و بی نظمی به عنوان یک

¹ Anselm Von Feuebach.

وظیفه اجتماعی و همگانی در گستره سیاست‌هایی قرار گرفت که در وظایف دولت و نهادهای اجتماعی تعریف شده‌اند. (حسینی، ۱۳۸۳، ۶۷)

سیاست جنایی ذاتاً دولتی است، اعمال حق مجازات از وظایف و خصوصیات عمده دولت و حاکمیت ملی است. (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۴، ۲۱۴) لیکن سیاست جنایی به طور کلی، به ویژه حقوق جزا و تکنیک‌های آن، تحت تأثیر عمده‌تأ یافته‌های جرم‌شناسی و جامعه‌شناسی کیفری و بعضاً بنا بر ملاحظات اقتصادی و بودجه‌ای متحول شده است. به طوری که زمینه مشارکت جامعه غیررسمی را در کنترل بزهکاری مساعد کرده است. (لازرژ، کریستین، ۱۳۹۹، ۶۷) قانون صدور چک نیز مستثنی از این تغییرات نبوده است و تحت تأثیر شرایط حاکمیتی، اقتصادی کشور و یافته‌های جرم‌شناسی، جامعه‌شناسی و حتی تحت تأثیر افکار کوتاه‌بینانه تحولات بسیاری را پشت سر گذاشته است. در قسمت تاریخچه پژوهش حاضر تحولات قانون صدور چک در سال ۱۳۷۲ به طور اجمالی مورد بررسی قرار گرفت عدم توجه قانونگذار به عواقب حاصل از جرم‌انگاری موسع منجر به افزایش طرح دعاوی کیفری در دادگستری گردیده. در قانون اصلاح قانون صدور چک مصوب ۱۳۹۷ تغییراتی ایجاد شده است که می‌تواند اقدامات پیشگیرانه مؤثر جهت اصلاح و یا سرکوب بزهکاری مرتبط با قانون صدور چک باشد، از اهم این تغییرات شناسایی چک‌های الکترونیک، انسداد حساب‌های صادرکننده چک‌های برگشتی، اعتبارسنجی مشتریان توسط بانک‌ها، تعیین تاریخ انقضاء برای برگه‌های دسته‌چک، شناسایی چک‌های موردی، اشتراک‌گذاری اطلاعات بانک مرکزی با مراجع قضایی و صدور اجرائیه قضایی می‌باشد. با بررسی‌های صورت گرفته در این پژوهش روشن خواهد شد تمامی این اقدامات در کاهش جرایم مرتبط با صدور چک مؤثر است. با کمی اغماض می‌توان گفت در قانون صدور چک تا حدودی از جنبش خصوصی سازی پیروی شده است، در قانون تمهیداتی که تا به حال در ایران سابقه نداشته است جهت دخالت بانک‌ها در امر اجرای کنترل‌های اجتماعی از گونه غیرکیفری بدون صدور دستور قضایی در نظر گرفته شده است. این جنبش سیاست جنایی است که دولت در آن بنا ندارد شبکه‌های خصوصی را جایگزین شبکه کیفری نماید، بلکه هم‌زیستی دو گونه شبکه خصوصی سازی یعنی (خصوصی سازی نسبی) را بر می‌تابد و گاه خصوصی سازی را به طور مستقیم با مشارکت دادن بانک‌ها یا شرکت‌های بیمه در سیاست جنایی تشویق می‌کند. (دلماز مارتی، ۱۳۹۴، ۳۸۱) در تعریف مضیق سیاست جنایی اقدامات کنشی بانک مشمول تعریف سیاست جنایی نمی‌گردد با گسترش مفهوم سیاست جنایی به مجموعه روش‌هایی که با توسل به آنها پاسخ‌های مختلفی به بزه می‌دهد کیفر را باید هسته اصلی یا مرکز شدیدترین فشار با رویت‌پذیری بسیار بالا در نظر گرفت که کیفر بزه صدور چک

بلامحل در ماده ۷ قانون اصلاح قانون صدور چک بلامحل مصوب ۱۳۹۷ مشمول این نوع است و اقدامات اداری بانک ها مطابق بر کیفر مدنظر در حقوق کیفری نیست ولی شامل شیوه های مقابله با بزه در قلمرو سیاست جنایی موسع می باشد. (دلماش مارتی، ۱۳۹۴، ۷۹-۸۰)

در پژوهش حاضر به خوبی نقش و مسؤولیت فعال بانک ها، مؤسسات اعتباری، بانک مرکزی و دریافت کنندگان چک، در بحث پیشگیری از وقوع این جرایم نشان داده خواهد شد. علاوه بر نقش پیشگیری در وقوع جرم که بانک ها در آن بسیار تأثیرگذار هستند و برای آنها به نوعی جایگاه قضایی نیز در نظر گرفته شده است. به این ترتیب که اقداماتی که پیش از این تنها با دستور قضایی قابل اعمال است از این به بعد تحت شرایطی بانک ها رسماً و بدون نیاز به دستور قضایی اقدام خواهند کرد. در ادامه مباحث به اقدامات کنشی که در جهت حذف یا محدود کردن عوامل جرم زا وضع شده است و اقدامات واکنشی با هدف کاهش هزینه های دریافت کنندگان چک و افزایش سرعت واکنش نسبت به عمل صدور چک بلامحل وضع شده است می پردازیم. افزایش سرعت واکنش حاصل اعطا نوعی قدرت قضایی و اجرایی به بانک بوده است.^۱

۲-۱- سیاست جنایی پیشگیرانه از صدور چک بلامحل

جرم انگاری صدور چک بلامحل از دیرباز بنا بر ضرورت های اقتصادی و تجاری بوده است و شاید عمده آن تلاش مقنن مبنی بر جایگزینی چک به جای وجه نقد در معاملات روزمره مردم بوده است. در قانون صدور چک هیچ سیاستی مبنی بر کنترل جرم با امکانات و توانایی های بالقوه بانک در نظر گرفته نشده بود. قانون چک مصوب ۱۳۸۲ حکایت از این دارد که رویکرد قانونگذار در مقررات اصلاحی به جای جنبه های ارعابی نسبت به صادرکننده چک، در مسیر پیشگیری از اعطای دسته چک به اشخاص بدون اعتبار، تسریع و تسهیل در وصول مبلغ چک، شفافیت مراحل صدور تا پرداخت در راستای حمایت از دارنده چک است.^۲ به تدریج از جنبه کیفری چک دست برداشته و به وظایف و اختیارات بانک افزوده و از این راه، در کم کردن تعداد چک های بلامحل موفق بوده است. (فرح بخش، ۱۳۸۷، ۳۶۸) از نوآوری های قانون اصلاح قانون صدور چک ۱۳۹۷ همان طور که ملاحظه شد، یکی ممنوع بودن صدور و ظهرنویسی چک در وجه حامل که در تبصره ۱ ماده ۲۱

^۱ تأثیر سرعت واکنش در نظرات بکاریا مطرح شده است بکاریا با دو استدلال بر لزوم سرعت در اجرای کیفرها تأکید می کند یکی «عدالت» و دوم «سودمندی». (بکاریا، ۱۳۷۷، ۸۳)

^۲ کشور فرانسه نیز به عنوان پرچم دار طرح مجازات کیفری برای صدور چک بلامحل بوده است.

به آن اشاره شده است، در زمینه دادرسی و اقامه دعوا، نوآوری در زمینه بانکی و مواردی از این قبیل را می توان بیان داشت.^۱

مطالعه قوانین وضع شده از سال ۱۳۱۲ تا کنون نشان می دهد قانونگذار، جز در موارد محدود (صدور گواهی عدم یا کسر موجودی، عدم پرداخت وجه چک به دستور صادرکننده یا ذینفع) درباره صدور چک بلامحل و گردش آن نقش قابل ملاحظه ای به بانک نداده بود و مسؤولیت خاصی نیز برای بانک ها مشخص نشده بود. دولت های متحول و پویا، برای مهار بزهکاری، علاوه بر اعمال قواعد و نهادهای مختلف حقوق کیفری، از سایر نظام های حقوقی (حقوق اداری، حقوق مدنی، حقوق پزشکی، و ...) و نیز پیشگیری از جرم، به عنوان تأسیسی مستقل از بازدارندگی و پیشگیری عام و خاص ناشی از تدوین و اجرای نظام کیفری، استفاده می کنند. (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۷۵، ۲۹۱) در این صورت سیاست نظام کیفری دارای هسته ای مرکزی به نام «نظام کیفری» است، لیکن حول آن، حقوق پیشگیری و سایر نظام های حقوقی نیز قرار دارد که «سیاست جنایی» یا سیاست کنترل (مهار) جرم را تشکیل می دهد. (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۷۵، ۲۹۲) در قانون جدید چک به جنبه پیشگیری از وقوع جرم توجه شده است و تنها عامل جهت کاهش عمل صدور چک بلامحل را وضع قانون کیفری قرار نداده است.

پیشگیری از جرم وسایل و ابزارهایی است که برای مهار بهتر بزهکاری مورد استفاده قرار می گیرد. در قانون چک هم پیشگیری از تکرار جرم مدنظر قرار گرفته و هم پیشگیری و اقداماتی که زمینه ارتکاب جرم را محدود می کند. برای دست یافتن به هدف کاهش زمینه های ارتکاب جرم در سیستم بانک ها و بانک مرکزی سامانه های اطلاعاتی طراحی و اجرا شده است که با محول کردن برخی مسؤولیت ها بر عهده بانک ها می تواند از وقوع جرایم مرتبط با چک جلوگیری به عمل آورد. ماده ۶ قانون صدور چک اصلاحی ۱۴۰۰/۰۱/۲۹ تکالیف بانک ها را ذکر نموده است و مقرر می دارد: «بانکها مکلفند برای ارائه دسته چک به مشتریان خود، صرفاً از طریق سامانه صدور یکپارچه چک «صیاد» نزد بانک مرکزی اقدام نمایند. این سامانه پس از اطمینان از صحت مشخصات متقاضی با استعلام از سامانه نظام هویت سنجی الکترونیکی بانکی و نبود ممنوعیت قانونی، حسب مورد نسبت به دریافت گزارش اعتباری از سامانه ملی اعتبارسنجی موضوع ماده ۵ قانون تسهیل اعطای تسهیلات و کاهش هزینه های طرح و تسریع در اجرای طرح های تولیدی و افزایش منابع

^۱ برای مطالعه بیشتر بنگرید به: اسکینی، ربیعا؛ میرلی، صالح؛ نوآوری های قانون اصلاح چک مصوب ۱۳۹۷؛ گامی به پس یا گامی به پیش؟، مجله پژوهشهای حقوقی، دوره ۲۰، شماره ۴۶، تابستان ۱۴۰۰.

مالی و کارایی بانک‌ها مصوب ۱۳۸۶/۰۴/۰۵ یا رتبه‌بندی اعتباری از مؤسسات موضوع بند «۲۱» ماده ۱ قانون بازار اوراق بهادار جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۴/۰۹/۰۱ اقدام نموده و متناسب با نتایج دریافتی، سقف اعتبار مجاز متقاضی را محاسبه و به هر برگه چک شناسه یکتا و مدت اعتبار اختصاص می‌دهد...»

اگر نظام سیاسی به واسطه بافت خود پیشگیری از جرم را بیشتر تأکید نماید، حالت سرکوبگرانه سیاست جنایی کمتر بوده و بایستی در سیاست جنایی خود تغییراتی داده و امکاناتی نیز تهیه نمایند. (نجفی ابرنآبادی، ۱۳۷۰-۱۳۷۱، ۸۳) این وضعیت در قانون اصلاح قانون صدور چک ۱۳۹۷ ایجاد شده است و با تمرکز که بر پیشگیری از وقوع صدور چک بلامحل داشته است جهت به نتیجه رسیدن این هدف سامانه‌هایی مختلفی در نظر گرفته شده است که هر یک بانک اطلاعاتی مشتریان از جهت هویت، اعتبار و چک‌های صادره است. در ماده فوق‌الذکر به این سامانه‌ها اشاره شده است. در ادامه به اختصار به این سامانه‌ها و کاربرد هر یک از آنها اشاره ای خواهیم داشت.

۲-۱-۱- سامانه صیاد

برای جلوگیری از افزایش چک‌های برگشتی در چند سال گذشته اقداماتی در دستور کار قرار گرفته شده است. از مهمترین راه‌های جلوگیری از افزایش چک‌های برگشتی توسط بانک مرکزی، راه اندازی سامانه «صیاد» که علامت اختصاری عبارت صدور یکپارچه الکترونیکی دسته چک است. ایجاد این سامانه به منظور یکپارچه سازی فرآیند صدور دسته چک‌های بانکی پیاده سازی شده است. این سامانه با متمرکزسازی درخواست‌های دسته چک، امکان اعتبارسنجی صاحبان حساب و امضاء را فراهم ساخته و از اختصاص دسته چک به افراد فاقد صلاحیت و بدسابقه جلوگیری می‌نماید. به منظور حصول اطمینان اشخاص از قبول چک و اطمینان از صحت و اصالت آن و میزان اعتبار صادرکننده چک با اختصاص شناسه منحصر به فرد به هر برگ چک، امکان استعلام و پیگیری وضعیت چک تسهیل می‌گردد و در نتیجه باعث افزایش اعتبار چک در تبادلات مالی کشور و تسهیل معاملات می‌شود. سامانه «صیاد» با ثبت دسته چک‌های صادر شده، یک بانک اطلاعاتی یکپارچه و مدون از سوابق صدور دسته چک در سراسر کشور ایجاد می‌کند. بانک‌های کشور پس از ثبت درخواست در سامانه «صیاد» و دریافت شناسه استعلام به ازای هر برگ چک اجازه صدور دسته چک برای متقاضیان را پیدا می‌کنند؛ بر این اساس و به موجب میزان چک‌های برگشتی اشخاص و یا مبلغ چک وضعیت شخص از سفید تا قرمز متغیر خواهد بود. یکی از وظایف

سامانه مذکور برابر ماده ۴ (اصلاحی ۱۳۹۷) این است که بعد از ثبت مراتب عدم پرداخت چک در آن توسط بانک، سامانه نسبت به اعطای کد رهگیری به بانک جهت درج آن در گواهینامه عدم پرداخت اقدام نموده و پس از آن برابر ماده ۵ مکرر، مراتب را به صورت برخط به تمام بانک ها و مؤسسات اعتباری اطلاع می دهد تا بانک ها و مؤسسات اعتباری نیز پس از گذشت ۲۴ ساعت و تا هنگام رفع سوء اثر از چک، اقدامات مقرر در ماده ۵ مکرر اعم از مسدود نمودن حساب ها و کارت های صادرکننده و ... را انجام دهند.

۲-۱-۲- سامانه نهاب

سامانه «نهاب» که علامت اختصاری عبارت نظام هویت‌سنجی الکترونیکی بانکی است. سامانه ای یکپارچه حاوی اطلاعات هویتی مشتریان است که تخصیص شماره شناسایی منحصر به فرد برای هر یک از افراد جامعه را در شبکه بانکی میسر می سازد. قرار است در این پروژه دیتابیس های مشتریان بانک ها یا پرونده اطلاعات مشتریان به صورت متمرکز شکل گیرد. این سامانه با اتصال برخط به پایگاه داده سازمان ثبت احوال کشور و سازمان ثبت اسناد و املاک کشور و خودکار نمودن عملیات، موجب تسریع در روند ارائه خدمات و اعتبارسنجی دقیق مشتریان خواهد شد. (فتوحی راد، ۱۳۹۸، ۶۶)

۳-۱-۲- سامانه چکاوک

سامانه «چکاوک» که مخفف سامانه تسویه چک و اسناد کاغذی بانکی است، سامانه ای است که به جای انتقال فیزیکی چک، تصویر چک را بین بانک های عامل انتقال می دهد و پس از بررسی از سوی بانک ها نتیجه را به بانک مبداء اعلام می کند. «چکاوک» شامل دو زیر سیستم کلی می باشد، یکی از این زیر سیستم ها امکان نظارت بانک مرکزی و کنترل نقدینگی بر روی گردش کاری چک های بین بانکی برای تمامی بانک های عضو را میسر می سازد و دیگر زیر سیستم، امکان انتقال تصویر چک به جای لاشه چک را فراهم آورده و همچنین می تواند نتیجه بررسی چک در بانک مقصد را به بانک مبداء منتقل نماید. با این سامانه دیگر تسویه مبلغ چک به صورت حضوری و نقدی امکان پذیر نخواهد بود و تسویه صرفا بر مبنای مبلغ و تاریخ ثبت شده در سامانه «صیاد» خواهد بود.

۲-۱-۴- سامانه سجل محکومیت های مالی

در تبصره ۱ ماده ۲۱ قانون صدور چک ۱۳۷۲ بانک مرکزی مکلف بود سوابق مربوط به اشخاصی که مبادرت به صدور چک بلامحل نموده اند به صورت مرتب و منظم در اختیار کلیه بانک های کشور قرار دهد. بر اساس تبصره ۱ اصلاحی ماده ۲۱ مصوب ۱۳۹۷ تکلیف مورد اشاره تحت عنوان سامانه سجل محکومیت های مالی بر عهده قوه قضائیه گذاشته شده است. سامانه سجل محکومیت های مالی، سامانه ای است که به موجب آن قوه قضائیه مکلف است احکام ورشکستگی، اعسار از پرداخت محکوم به و احکام قطعی صادر شده درباره چک های برگشتی و دعاوی مطروحه طبق ماده ۱۴ این قانون به همراه گواهینامه عدم پرداخت مربوط را ثبت و نگهداری نماید، تا امکان دسترسی برخط بانک مرکزی فراهم باشد. تمام اقداماتی که بانک قبل از صدور دسته چک باید انجام دهد در این ماده ذکر شده است که از صدور چک بلامحل پیشگیری نماید در ذیل این اقدامات به طور کامل مورد بررسی قرار می گیرد.

۲-۲- اقدامات کنشی در جهت پیشگیری از وقوع جرم صدور چک بلامحل قبل از صدور دسته چک

برای مقابله با جرم چک بلامحل علاوه بر اقدامات مشترک مسؤول های سیاست جنایی نیازمند به تدابیر کنشی و واکنشی است ولی هدف های سیاست جنایی مؤثر در جامعه، وقتی تحقق می یابد که تدابیر پیشگیرنده همواره در جایگاه اول اولویت ها قرار گیرد و با الهام از اصل راهبردی و جرم شناختی «پیشگیری بهتر از درمان و اصلاح است» به عنوان یک اصل در مبارزه با جرم و کنترل بزهکاری در دهه های اخیر مورد توجه متولیان سیاست جنایی قرار گرفته است. (نجفی ابرنآبادی، ۱۳۸۳، ۵۸) از آنجا که صدور چک بلامحل در کشور ما روند روبه رشدی پیموده است، این نشانگر آن می باشد اقدامات واکنشی و اعمال مجازات نتوانسته تأثیری در پیشگیری از این فعل بگذارد. در این قسمت از پژوهش با بررسی اقدامات کنشی وضع شده در قانون مورد بررسی، تأثیر این دسته تدابیر بر کاهش صدور چک های بلامحل مسجل می گردد.

۲-۲-۱- شناسایی هویت مشتری

بانک هنگام افتتاح حساب باید از هویت متقاضی حساب جاری به نحوی اطمینان بخش آگاهی پیدا کند. لزوم آگاهی از هویت، امری بدیهی است بانک باید نام، نام خانوادگی، مشخصات کامل هویتی و نیز نشانی مشتری را داشته باشد تا با او قرارداد افتتاح حساب منعقد کند. در قوانین مختلف گذشته راجع به صدور چک (لایحه قانون صدور چک بی محل مصوب ۱۳۳۱)، قانون راجع به چک

بی محل مصوب ۱۳۳۸، قانون صدور چک مصوب ۱۳۴۴، قانون صدور چک مصوب ۱۳۴۴، اشاره ای به این تکالیف نشده است. در فرانسه بانک باید در ابتدای افتتاح حساب نامه ای به نشانی متقاضی ارسال کند تا از واقعی بودن نشانی آگاه شود. (اسکینی، ۱۳۸۲، ۱۸۵-۱۸۶) در قانون در وهله اول به نقش و مسؤولیت بانک ها توجه شده است و مسؤولیت بانک به موجب قانون این است که هنگام افتتاح حساب هویت متقاضی، اقامتگاه و آدرس او را احراز و از صحت آن به نحو مقتضی اطمینان حاصل کنند. بسیاری از کلاهبرداری هایی که در حال حاضر دستگاه قضایی با آن مواجه است این است که افراد با هویت های جعلی اقدام به دریافت دسته چک کرده، چک ها را وارد بازار می کنند و بعد نیز مورد شناسایی قرار نمی گیرند. حال در قانون صدور چک جدید با استفاده از سامانه هویت سنجی این اقدام به صورت یکپارچه و توسط بانک مرکزی به انجام می رسد یعنی پایگاه جامع و یکپارچه اطلاعات هویتی مشتریان، شناسایی و هویت سنجی کامل مشتریان و کنترل های لازم بر نحوه عملکرد آنها در شبکه بانکی را تسهیل و تسریع می کند. مشتریان بانک با ثبت نام در این سامانه، شناسه منحصر به فردی به نام شهاب (شناسه هویت الکترونیکی بانکی) دریافت می کنند که در واقع کد شناسایی و احراز هویت آن فرد خواهد بود.

۲-۲-۲- تشخیص ملاتت مشتری

یکی از تکالیف بانک تشخیص ملاتت مشتری است راه حل متعادل این است که بانک با شناسایی متقاضی افتتاح حساب از طریق جستجوی وضعیت اجتماعی او مکلف شود: هویت، شغل و محل سکونت متقاضی، مجموعه عواملی است که بانک می تواند هدایت کند تا در حد متعادل، اعتبار شخص متقاضی را حدس بزند. همین که در چنین حدودی عمل کند مسؤولیت عدم پرداخت وجه چک های متقاضی در آینده نباید به عهده بانک گذاشته شود. چک با وجود مزایای آشکارش در تسهیل پرداخت ها، وسیله تسهیل بردن مال غیر نیز هست. با وجود این قانونگذار ما در سلسله مقرراتی که برای جلوگیری از سوء استفاده از اعتماد اشخاص به چک وضع شده است، نقش قابل ملاحظه ای برای بانک پیش بینی نکرده بود، تا آنجا که می توان گفت بانک در ایجاد و گردش چک بلامحل نقش ناظر را ایفا می کرد و تنها وظیفه سنگینش بستن حساب مشتریانی است که چک بلامحل صادر کرده و توسط مقام قضایی مورد تعقیب است. (اسکینی، ۱۳۸۲، ۱۸۷-۱۸۸) در قانون جدید با سامانه «صیاد» پس از اطمینان از صحت مشخصات متقاضی با استعلام از سامانه «نهاب» و احراز عدم ممنوعیت قانونی، نسبت به دریافت گزارش اعتباری از سامانه ملی اعتبارسنجی موضوع مواد ۵ و ۸ «قانون تسهیل اعطای تسهیلات و کاهش هزینه های طرح و تسریع در اجرای طرح های تولیدی و افزایش منابع مالی و کارایی بانک ها» یا رتبه بندی اعتباری از

شرکت‌های موضوع بند «۲۱» ماده ۱ قانون بازار اوراق بهادار، اقدام و متناسب با نتایج دریافتی، سقف اعتبار مجاز متقاضی را محاسبه کرده و به هر برگه شناسه یکتا اختصاص می‌دهد به این ترتیب مسؤولیت دوم بانک که احراز توان اقتصادی مشتری است به انجام می‌رسد.

بر اساس قانون اصلاح قانون صدور چک مصوب ۱۳۹۷، بانک‌ها باید دسته چک‌های درجه بندی شده‌ای را در اختیار متقاضیان قرار دهند و افراد نیز امکان قید «تا مبالغی خاص» را با توجه اعتبار در آنها دارند. بر اساس سوابق، اعتبار و خوش حسابی مشتری بانک، این اعتبار در طول زمان افزایش می‌یابد. برای نظارت بر این امر به موجب قانون، بانک اطلاعات مربوط به حساب‌های جاری، دسته چک، روابط بازرگانی و اقتصادی افراد توسط بانک مرکزی تشکیل می‌شود و بانک‌ها برای صدور دسته چک به این اطلاعات دسترسی خواهند داشت. در دسته چک‌هایی که قبل از این قانون در اختیار افراد قرار داده می‌شد، فرد می‌توانست به طور نامحدود هر عددی را روی یک برگ چک درج کند. در سایر کشورها این گونه نیست، آنها درآمد و توان مالی افراد را در نظر گرفته و مبلغی که فرد می‌تواند بر اساس آن چک صادر کند را مشخص می‌کنند چیزی که در قانون جدید مورد توجه واقع شده است. راهبردهایی که در قانون چک به آنها توجه شده این است که بانک‌ها در افتتاح حساب جاری و دادن دسته چک به دو مقوله مهم یعنی «احراز هویت» و «احراز اعتبار اقتصادی افراد» و دادن اختیار صدور چک به آنان به اندازه توان اقتصادیشان توجه شده است. قوانینی که تا به حال درباره چک داشته‌ایم، بانک‌ها مسؤولیت خاصی در رابطه با چک‌های پرداخت نشدنی، احراز هویت و اعتبار اقتصادی افراد نداشتند. در این قانون سعی شده بیشتر به موضوع پیشگیری و تدوین یک نظام و سیستم بانکی مستحکم و صحیح توجه شود، به نحوی که اگر این نظام به درستی به اجرا برسد، امکان صدور چک بلامحل به نحو چشمگیری کاهش خواهد یافت. در تدوین این قانون بیشتر به دنبال پیشگیری بوده‌اند تا اینکه از ابتدا به سراغ آخرین راه حل یعنی برخورد کیفری بروند. در کشورهای اروپای مانند فرانسه نیز دولت با جرم زدایی از صدور چک بدون محل از طریق انتقال وظیفه از پلیس به بانک‌ها از مسؤولیت خود در این زمینه کاسته است. (دلماش مارتی، ۱۳۹۴، ۳۰۹) اگر از ابتدا دسته چکی به افرادی داده شود که هم هویتشان و هم توان اقتصادیشان مشخص است و از طرفی فرد به میزان توان اقتصادی خود چک صادر کند، خود به خود از حجم چک‌های بلامحل کاسته خواهد شد. اگر علی‌رغم این تدابیر باز هم افرادی اقدام به صدور چک بلامحل کردند، تحت شرایطی مسؤولیت کیفری نیز خواهند داشت. رویکرد این قانون توجه به استحکام سیستم بانکی مرتبط با حساب‌های جاری و پیشگیری است این قانون در واقع به اصلاح ساختار و فرآیند صدور چک توجه شده است.

۲-۳- اقدامات کنشی در زمان مبادله چک

در ماده ۲۱ قانون اصلاح قانون صدور چک مصوب ۱۳۹۷ ذکر شده است که امکان استعلام وضعیت اعتباری صادرکننده چک برای کسانی که قصد دریافت چک را دارند فراهم شده است. بنابراین از دیگر موارد مندرج در این قانون، برقراری تقارن اطلاعات هنگام صدور برگه چک با ایجاد امکان استعلام آنی وضعیت اعتباری صادرکننده است که در این راستا، مطابق ماده ۸ این قانون، بانک مرکزی مکلف است، با استفاده از زیرساخت‌های موجود تمهیداتی را فراهم کند تا امکان استعلام آخرین وضعیت اعتباری صادرکننده چک شامل سقف اعتبار مجاز و سابقه چک‌های برگشتی در ۳ سال اخیر و میزان مانده تعهدات چک‌های تسویه‌نشده برای دریافت‌کننده به صورت آنی میسر شود. به این ترتیب گیرنده چک امکان ارزیابی ریسک معامله با فرد مقابل را خواهد داشت و سوءاستفاده افراد بدحساب و کلاهبردار از چک به میزان قابل توجهی کاهش خواهد یافت و از صدور چک‌هایی که احتمال برگشت خوردن آنها بالاست، نیز جلوگیری به عمل می‌آید. از سوی دیگر به موجب ماده ۲۱ قانون مذکور اشخاص ورشکسته، معسر از پرداخت محکوم به یا دارای چک برگشتی رفع سوء اثر نشده، امکان صدور چک در سامانه «صیاد» و استفاده از چک‌های موردی از آنها سلب شده است.

۲-۴- اقدامات واکنشی بعد از صدور چک بلامحل

منظور از اقدامات واکنشی یا پسینی در مقابل تدابیر کنشی یا پیشینی اقداماتی هستند که نظام عدالت کیفری پس از وقوع پدیده مجرمانه و به منظور بازداشتن بزهکاران احتمالی و واقعی از ارتکاب بزهکاری نخستین یا تکرار بزهکاری اعمال می‌شود. با مجازات مجرم انتظار می‌رود بزهکاران بالقوه هم که ممکن است در آینده مرتکب جرم شده، منصرف شوند. در واقع جامعه با چنین واکنشی قصد دارد با ایجاد ترس، مانع از آن شود که بزهکاران بالقوه و بالفعل به سوی جرم بروند. این نوع تفکر کیفرمدار در سیاست جنایی تقنینی ایران قابل مشاهده است. در حقوق فرانسه، در برخورد با صادرکنندگان چک‌های بلامحل، بانک نقش اجرایی - قضایی ایفا می‌کند. تکلیف بانک پس از برخورد با چک بلامحلی که به او ارائه شده است، عمدتاً در دو اقدام خلاصه می‌شود: بانک محال علیه باید مراتب را به بانک مرکزی فرانسه اطلاع دهد، ضمن اینکه به موازات مکلف است به دارنده حساب اخطار کند که چک صادره از ناحیه وی به سبب عدم محل پرداخت نشده است. در نامه سفارشی دو قبضه یا نامه عادی به او اخطار می‌شود تمام دسته چک‌های در اختیار او یا نماینده اش را مسترد دارد. چه دسته چک‌هایی که متعلق به بانک اخطار دهنده است و چه

دسته چک هایی که از طرف بانک های دیگر به مشتری داده شده است. صاحب حساب پس از این اخطار از صدور چک ممنوع است و صدور چک پس از این اخطار جرم تلقی شده و مجازات خواهد شد. اگر بانک اخطار نفرستد و صاحب حساب چکی صادر کند که فاقد محل است بانک مکلف به پرداخت مبلغ چک خواهد بود همچنین است اگر بانک با وجود ممنوعیت صاحب حساب از صدور چک، دسته چک در اختیار او قرار دهد. پس از این اخطار می تواند وضعیت خود را تصحیح کند. در غیر این صورت تحت شرایطی از حق داشتن دسته چک و حتی داشتن حساب جاری محروم می شود. (اسکینی، ۱۳۸۲، ۱۸۷-۱۸۸) در ایران هرگاه وجه چک به علتی پرداخت نشود، بانک مکلف است بنا به درخواست دارنده چک، به سرعت غیرقابل پرداخت بودن آن را در سامانه یکپارچه بانک مرکزی ثبت کرده و با دریافت کد رهگیری و درج آن در گواهینامه ای که مشخصات چک و هویت و نشانی کامل صادرکننده در آن ذکر شده باشد، علت و یا علل عدم پرداخت را صریح قید و آن را با امضاء و مهر به متقاضی تسلیم کند. به منظور اطلاع صادرکننده چک، فوراً نسخه دوم این برگ را به آخرین نشانی صاحب حساب که در بانک موجود است، ارسال دارد. در برگ مزبور باید نام و نام خانوادگی و نشانی کامل دارنده چک نیز قید گردد. با ثبت چک بلامحل در سیستم بانکی واکنش قانونگذار با پاسخ های مختلفی که شامل پاسخ های اجرایی - اداری، اداری - انضباطی آغاز می گردد. نوآوری قانون جدید اعطای اختیار به بانک ها برای اعمال پاسخ های انضباطی بدون صدور دستور قضایی است. اختیار اعطایی به دلیل وجود سامانه های یکپارچه اطلاعاتی که پیش تر مورد واکاوی قرار گرفت باعث سلب غیرعادلانه حقوق شهروندان نخواهد شد.

۲-۴-۱- پاسخ انضباطی - اداری

ماده ۵ قانون اصلاح قانون صدور چک مصوب ۱۳۹۷، به بانک نقشی قضایی داده شده است، یعنی رأساً می تواند اقدامات زیر را بدون دستور قضایی به انجام رساند. تکلیف بانک ها و مؤسسات اعتباری به اعمال محدودیت ها و محرومیت های از قبیل عدم افتتاح هرگونه حساب و صدور کارت بانکی جدید، مسدود کردن وجوه کلیه حساب ها و کارت های بانکی و هر مبلغ متعلق به صادرکننده که تحت هر عنوان نزد بانک یا مؤسسه اعتباری دارد به میزان کسری مبلغ چک، عدم پرداخت هرگونه تسهیلات بانکی یا صدور ضمانت نامه های ارزی یا ریالی، عدم گشایش اعتبار اسنادی ارزی یا ریالی، جلوگیری از افتتاح حساب و انسداد تمام حساب های صادرکننده چک در تمام بانک ها و مؤسسات اعتباری پس از گذشت ۲۴ ساعت از ثبت غیرقابل پرداخت بودن. در قوانین سابق تکلیف بانک مرکزی از زمانی آغاز می شد که مراجع قضایی در اجرای تبصره ذیل ماده ۳ آیین نامه، اطلاعات لازم را پس از صدور کیفرخواست برای بانک ارسال می کرد. در این صورت، به محض

اطلاع از برگشتی بودن چک، دیگر امکان خالی کردن سایر حساب‌ها وجود ندارد و تا زمانی که مبلغ مذکور، پرداخت نشود، وضعیت حساب‌های بانکی صادرکننده به همین شکل باقی می‌ماند. در واقع، ماده ۲۱ قانون سابق به بانک‌ها تکلیف می‌کرد، کلیه حساب‌های جاری اشخاصی را که بیش از یکبار چک بی محل صادر کرده و تعقیب آنها منتهی به صدور کیفرخواست شده باشد، بسته و تا ۳ سال به نام آنها حساب جاری دیگری باز ننمایند». حال در قانون جدید دیگر نیاز به صدور کیفرخواست نیست و به محض ثبت غیر قابل پرداخت بودن پس از گذشت ۲۴ ساعت کلیه بانک‌ها و مؤسسات اعتباری حسب مورد مکلفند تا هنگام رفع سوء اثر از چک، اقدامات فوق‌الذکر را به انجام رسانند. قانونگذار در ارتباط با نقش بانک، تا آنجا پیش رفته است که به او امکان بسته شدن حساب مشتری خاطی را بدون نیاز به مراجعه به مقامات قضایی داده است؛ (یعنی همان طور که در فرانسه شاهد هستیم، به بانک نوعی قدرت قضایی - اجرایی اعطا کند). (اسکینی، ۱۳۸۲، ۱۹۵) در صورتی که بانک‌ها و مؤسسات اعتباری به این مسؤلیت عمل نکنند باید خسارت وارده به اشخاص ثالث را جبران نمایند. زیرا با عدم ثبت مراتب در سامانه یکپارچه بانک مرکزی، صاحب حساب می‌تواند نسبت به صدور چک‌های بلامحل دیگری اقدام نموده و با مسدود نشدن حساب‌ها و کارت‌های بانکی به صادرکننده امکان برداشت و انتقال وجوه را به جای مسدود نمودن و پرداخت به دارنده چک فراهم می‌آورد. بنا بر ماده ۲۴ قانون مذکور تخلف از تکالیف مربوطه تخلف اداری است. کارمند خاطی و مسؤؤل شعبه مربوط حسب مورد با توجه به شرایط، امکانات، دفعات و مراتب به مجازات‌های مقرر در ماده ۹ قانون رسیدگی به تخلفات اداری مصوب ۱۳۷۲/۰۹/۰۷ محکوم می‌شوند.

۲-۴-۲- پاسخ حقوقی به صدور چک بلامحل

یکی از حمایت‌های ویژه قانونگذار از دارنده چک در ماده ۲۳ قانون فوق‌الذکر شده این است که، دارنده با ارائه گواهی عدم پرداخت، درخواست صدور اجرائیه از طریق اجرای ثبت را از دادگاه صالح درخواست نماید.^۱ در همین راستا، علاوه بر راه حل‌های حقوقی، کیفری و ثبتی مقرر در قوانین، با ارائه گواهی عدم پرداخت از دادگاه صالح، صدور اجرائیه نسبت به کسری مبلغ چک و حق الوکاله وکیل طبق تعرفه قانونی را درخواست نماید. به این ترتیب دارنده چک بلامحل از طرح دعوا و اثبات خواسته بری شده است. وجود چک در دست دارنده دلالت بر بقای ذمه طلب بر عهده صادرکننده

^۱ براساس نظریه مشورتی اداره کل حقوقی قوه قضائیه به شماره ۹۷/۲۶۲۹ مورخ ۱۳۹۷/۱۱/۱۰ اجرای حکم مقرر در این ماده صرفاً از طریق دادگاه میسر است و از صلاحیت شورای حل اختلاف خارج است.

است. بنابراین دارنده چک در صورت مراجعه به بانک و عدم دریافت تمام یا قسمتی از وجه آن به علت نبودن محل و یا به هر علت دیگری که منتهی به برگشت چک و عدم پرداخت گردد می تواند طبق قوانین و آیین‌نامه‌های مربوط به اجرای اسناد رسمی وجه چک یا باقی مانده آن را از صادرکننده وصول نماید.^۱

۲-۴-۳- پاسخ کیفری به صدور چک بلامحل

در قانون جدید، جنبه کیفری به عنوان یک اهرم محکم حفظ شده است، اما به عنوان آخرین راه حل، شکایت کیفری فقط علیه صادرکننده چک امکان پذیر است. (ادیبی سده و محمدی رمقانی، ۱۳۹۴، ۱۱۴)

۲-۵- سیاست جنایی مشارکتی در صدور چک بلامحل

با توجه به گسترش و رشد انواع بزهکاری و عدم کارایی ابزارهای نظام کیفری، مشارکت و همکاری تمامی افراد جامعه برای پیشگیری و مقابله با پدیده مجرمانه لازم است. سیاست جنایی مشارکتی یعنی «سیاست جنایی توأم با شرکت وسیع جامعه، غیر از پلیس یا قوه قضائیه به منظور اعتبار بخشیدن بیشتر به یک طرح سیاست جنایی که به وسیله قوه مجریه و مقننه تهیه و تدوین می شود». سیاست جنایی مشارکتی، کم هزینه ترین راه مقابله با پدیده مجرمانه است. در واقع شرکت دادن مردم در سیاست جنایی به این معناست که، پیشگیری و سرکوب بزهکاری از جمله اموری هستند که به همه افراد جامعه مربوط می شوند و اگر امر سرکوبی جرم را مرتبط با همه افراد جامعه بدانیم، خواهیم پذیرفت که تجربه های پیشگیری و سرکوبی نه تنها در تضاد با یکدیگر

^۱ دو سؤال که در اینجا به ذهن متبادر می شود یکی اینکه، آیا اداره ثبت، تأخیر تأدیه چک را محاسبه و وصول می کند؟ در پاسخ به این پرسش می توان گفت که دارنده چک، چه به اداره ثبت مراجعه و چه براساس ماده ۲۳ قانون صدور چک از دادگاه درخواست صدور اجراییه نماید، در هر دو حالت خسارت تأخیر تأدیه محاسبه نمی شود و در هر دو حالت باید به دادگاه دادخواست مطالبه خسارت تأخیر تأدیه بدهد. دوم اینکه؛ اگر متعهد چک مدعی اعسار شود آیا اداره ثبت به اعسار او رسیدگی می کند یا خیر؟ روشن است که رسیدگی به اثبات، از امور قضایی است و دادگاه باید بدان رسیدگی کند. به موجب رأی وحدت رویه ۷۲۳ مورخ ۱۳۹۰/۱۰/۲۷ دیوان عالی کشور، دادگاه به اعسار رسیدگی می کند. در این رأی مقرر شده: «مستفاد از مواد ۲۰، ۲۱ و ۳۷ قانون اعسار مصوب ۱۳۱۳ این است که چنانچه مدیون سند لازم الاجرا که منتهی به صدور اجراییه از سوی اداره ثبت گردیده است به ادعای اعسار از پرداخت وجه آن، درخواست تقسیط بنماید در صورتی که دائن با آن موافق نباشد تقسیط وجه سند لازم الاجرا از سوی اداره ثبت منوط به اثبات اعسار مدیون از پرداخت دفعتهاً واحده آن در دادگاه صالح است».

نیستند بلکه مکمل یکدیگرند و «نهادهای سرکوبگر مثل پلیس با شرکت مردم در سیاست جنایی دیگر انحصار سرکوبی و مجازات کردن را در اختیار ندارند و به علاوه این نهادها امروزه پیش گیرنده از بزهکاری نیز می باشند». (جعفری عفرای و نجفی توانا، ۱۳۹۸، ۲۴) سیاست جنایی مشارکتی خود به دو نوع «کنشی یا پیشگیرانه» و «واکنشی یا پاسخگو» تقسیم می شود.

در نوع اول آن، قبل از اینکه جرمی اتفاق بیفتد دخالت مردم و نهادهای جامعه‌ی قابل مشاهده است و از ظرفیت های آن برای جلوگیری از ارتکاب جرم استفاده می شود. در جرم شناسی به آن پیشگیری اجتماعی گفته می شود که بهترین و پایدارترین نوع پیشگیری از جرم می باشد. در نوع دوم آن بعد از ارتکاب جرم در حد ممکن، از قابلیت ها و توانایی های جامعه مدنی برای حل اختلافات استمداد می شود و اختلافی که برخاسته از بطن جامعه است، برای رسیدگی نیز به همانجا ارجاع داده می شود. (علی شیعه و همکاران، ۱۳۹۴، ۲۹۱) با توجه به اقتدارگرایی تام بودن سیاست جنایی ایران مشارکت مدنی جهت کنترل جرم نقشی ایفا نمی کند. تام گرایی به حکومت دینی متکی است و از قبول اصل دین جدایی دولت و حقوق خودداری می ورزد. (دلماش مارتی، ۱۳۹۴، ۱۱۹) در مقدمه قطعنامه شماره ۲۰۰۲/۱۲ شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد^۱ ذکر شده است در گستره جهان ابتکارات راجع به عدالت ترمیمی در حال گسترش است. ابتکارات در این زمینه اغلب به اشکال «بومی» و «سنتی» راجع به عدالت با تلقی جرم به عنوان رفتاری که اساساً برای اشخاص مضر است هماهنگی دارد. عدالت ترمیمی در هر مرحله از سیستم عدالت کیفری می تواند به اجرا درآید. در خصوص صدور چک بلامحل نقش جامعه مدنی بعد از وقوع جرم به دو شکل قابل بررسی و طرح است.

۲-۵-۱- شبکه های دفاع شخصی از خود

مفهوم شبکه های خود دفاعی به عنوان انتخاب واقعی سیاست جنایی مرتبط با مدل جامعه‌ی از نوع خودگردان اجتناب ناپذیر به نظر می رسد، زیرا هدف این شبکه ها حداقل در آغاز، این نیست که جانشین دولت بشوند بلکه برای جبران کمبودهای نهادهای دولتی است بعضی اقدامات در این مفهوم منبعث از جامعه مدنی است و از خود مردم سرچشمه می گیرند. مثلاً اقدامات سرکوبگرانه شبه نظامیان یا گروه های فشار، با اقدامات انضباطی تشکل های صنفی که علیه اعضاء به کار می برند (مثل کانون وکلا و نظام پزشکی). به عبارت دیگر کلیه تدابیر و مقرراتی که در تشکل های

¹ United Nations Economic and Social Council.

غیردولتی برای تنظیم روابط اعضا با مدیریت یا حفظ منافع صنفی و حرفه ای تنظیم و اعمال می شود در چارچوب این سیاست جنایی قرار می گیرد. (دلماش مارتی، ۱۳۹۴، ۳۰۸)

وصول مطالبات چک و سفته را برخی از اشخاصی به عنوان «شرخر» هم انجام می دهند. هر دینی که شرخرها عهده دار وصولش می شوند، مشمول عسر و ورشکستگی نیست، بلکه در موارد زیادی این بدهکار است که با سوءاستفاده از ناتوانی طلبکار در احقاق حق، از پرداخت بدهی امتناع می کند. «شرخری» که تعبیری ریشه در حقیقت عرفیه دارد، را باید معلول ساختار معیوب اجتماعی و اقتصادی یا ساختار ناتوان قضایی و اجرایی در پشتیبانی از احقاق حقوق مدعی دانست. (نوری و همکاران، ۱۳۹۸، ۲۸) ایجاد پدیده شرخری که قانونگذار به جرم بودن این فعل اشاره ای نکرده است واکنش مردم برای جبران کمبودهای موجود در ساختار قضایی و اداری برای احقاق حق است.

۲-۵-۲- میانجیگری و ایجاد صلح و سازش

سیاست جنایی موسع هم شامل جنبه های عملی و کاربری حقوق کیفری است و هم شامل جنبه های عملی و اجرایی دیگر اشکال کنترل پدیده مجرمانه، همچون حقوق اداری، اقدامات پیشگیری، ترمیم خسارات بزه دیدگان و میانجیگری کیفری برای اجتناب از صدور کیفرخواست است. «میانجیگری» به عنوان یک مقوله حقوق کیفری ظاهر می شود، هدف آن اجتناب از توسل به نظام کیفری است. حقوق کیفری در یک رابطه مبهم، از یک سو در رسیدگی به بزه کنار گذاشته می شود و از سوی دیگر، مرجع اولیه اجرای فرایند میانجیگری باقی می ماند: بدین معنی که هرگونه شکست فرایند میانجیگری در حل و فصل دعاوی کیفری، به ارجاع پرونده به نظام کیفری منجر می شود. (دلماش مارتی، ۱۳۹۴، ۷۹) در همین راستا قبل از رسیدگی در مراجع قضایی پرونده های مربوط به چک، به شورای حل اختلاف جهت ایجاد صلح و سازش ارجاع می گردد این اقدام مطابق با ماده ۱۱ قانون شورای حل اختلاف مصوب ۱۳۹۴ و فراهم کردن زمینه تحقق ماده ۸ این قانون صورت می گیرد. در همین راستا بخشنامه ای مورخ مرداد ۱۳۹۸ در خصوص اهمیت صلح و سازش و نقش آن در احقاق حق و پیشگیری از اطلاع دادرسی ابلاغ گردید. تمامی جرایم قابل گذشت موضوع ماده ۱۰۴ ق.م.ا. ۱۳۹۲ جهت ایجاد صلح و سازش به شورای حل اختلاف ارسال می گردد. بررسی رو در رو موضوع به مجرمین اجازه می دهد تا به روشنی نتایج و آثار رفتار خود را مشاهده کرده و مسؤولیت آن را به نحو شایسته برعهده گیرند و جوامع را قادر می سازد که ریشه های اصلی جرم را درک کرده و رفاه اجتماعی را توسعه داده و از جرم پیشگیری کنند. ارجاع موضوعات به شورای حل اختلاف جهت ایجاد صلح و سازش اگر با توجه به پایه های اجتماعی و

فرهنگی جامعه ایرانی بود می توانست بسیار تأثیرگذار باشد اما اعضای شورای حل اختلاف نه براساس فرهنگ دیرینه ایرانی مبنی بر ریش سفیدی و کدخدامنشی انتخاب می گردند و نه براساس میزان محبوبیت و مورد پذیرش بودن در یک جامع محلی بلکه مانند نیروهای موجود در دادگاه ها با شورا رابطه استخدامی و کاری دارند و شغل ایشان در جهت امرار معاش است. حال آنکه در قطعنامه شماره ۲۰۰۲/۱۲ شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد فرایند ترمیمی به معنی هر فرایندی است که در آن بزه دیده و مجرم و در مواقع مناسب هر شخص دیگر یا آن دسته از اعضای جامعه که از جرم متأثر شده اند به طور فعال با هم در حل و فصل موضوعات برآمده از جرم علی العموم با مساعدت یک مدیر هماهنگی و مشارکت می کنند.

۲-۶- اقدامات واکنشی و پاسخگو حمایتی جامعه مدنی از بزهکاران و بزه دیدگان

کمک های سمن ها و خیرین به شکل های مختلف از قبیل برپایی آیین های گلریزان به ستاد ديه کشور است که بخشی از این کمک ها برای آزادی بدهکاران مالی ناشی از چک به مصرف می رسد. در ادامه این اقدامات را مورد بحث و بررسی قرار خواهیم داد.

۲-۶-۱- گلریزان

آیین سنتی گلریزان را می توان به عنوان یک سازوکار خسارت زدایی جمعی از بزه دیده مطرح کرد. در فرهنگ عمید گلریزان را مراسمی ویژه در زورخانه برای جمع آوری پول به منظور کمک به یکی از اعضا تعریف شده است. اکنون آیین سنتی گلریزان در ایران جلوه ای با شکوه تر به خویش گرفته و مردان و زنان توانمند و جوانمرد برای آزادی زندانیان غیرعمد، گلریزی می کنند.

۲-۶-۲- ستاد ديه کشور

در توجیه نظام جبران خسارت بزه دیدگان با کمک بودجه عمومی، که یازدهمین کنگره بین المللی حقوق جزا (۱۹۷۴) آن را پیشنهاد داد، این است که تحقق واقعی خسارت زدایی از بزه دیدگان، یک وظیفه مربوط به نظم عمومی است که مبتنی بر اصول آمره مدرن همبستگی اجتماعی است، به ویژه در مواردی که مرتکب بزه ناشناخته یا تعقیب نشده است، یا در عین محکومیت، معسر و ناتوان از پرداخت خسارت می باشد. (دلماش مارتی، ۱۳۹۴، ۸۵) در ایران صندوق تأمین خسارت

بدنی برای جبران خسارت بزه دیدگان تشکیل شده است.^۱ ستاد مردمی رسیدگی به امور دیه و کمک به زندانیان با عنوان یک نهاد مردمی برای حل مشکلات زندانیان جرایم غیر عمد تشکیل شده است. هدف این نهاد کمک به آزاد سازی زندانیانی است که به دلیل عدم توانایی نسبت به پرداخت دین در جرایم غیر عمد مانند: (۱) ایراد صدمه بدنی و یا قتل غیر عمد ناشی از تصادفات رانندگی؛ (۲) حوادث کارگاهی؛ (۳) محکومیت های مالی نظیر مهریه معقول و نفقه؛ (۴) چک های بلامحل غیر کلاهبرداری تشکیل شد. با توجه به اهداف ستاد دیه که ذکر گردید این نهاد به دنبال خسارت زدایی از بزه دیده نیست بلکه به دنبال کمک به مجرمین فوق الذکر می باشد (سایت روزنامه همشهری، ۱۳۹۳) از سوی دیگر به توجه به اینکه ستاد مذکور دارای ردیف بودجه در لایحه سالیانه دولت است و هیأت امناء در مرکز هر استان، رئیس کل دادگستری استان، مدیر کل کمیته امداد امام خمینی (ره) و مدیر کل زندان های استان است اطلاق عنوان سمن به این سازمان دولتی برخلاف ماهیت وجودی سمن ها است.

۲-۶-۳- سازمان های مردم نهاد (سمن ها)

سازمان های مردم نهاد (سمن ها) نهادهای مستقل، بدون وابستگی به دولت که به دست افرادی خیرخواه و بشر دوست اداره می شود. آنها برای انجام هدفی مشترک و معین گرد هم آمده اند تا خدمات شخصی را به صورت داوطلبانه و غیرانتفاعی انجام دهند و نسبت به مردمی که برای خدمت به آنان اعلام موجودیت نموده اند، احساس مسؤولیت می کنند. (نمازی، ۱۳۸۱، ۲۵۹) در خصوص فلسفه تشکیل این سمن ها گفته شده: «کارگزاری های متمرکز، اطلاعات کافی درباره ی اوضاع محلی نداشته اند و از انعطاف لازم بر انطباق با وضع موجود برخوردار نبوده اند، در نتیجه شبکه ای از سمن ها با برنامه ای برای امداد و توسعه روستایی پدید آمد تا شکافی را که از دولت ها بر جای مانده بود پر کند». (براتون، ۱۳۶۹، ۳) در دعاوی عمومی دادستان به نمایندگی از عموم تعقیب

^۱ صندوق تأمین خسارت های بدنی، یک نهاد عمومی غیر دولتی مستقل است که با هدف تحقق عدالت اجتماعی و حمایت از زبان دیدگان حوادث رانندگی که به دلایلی امکان دریافت خسارت از مقصر حادثه یا شرکت بیمه را ندارند تشکیل شده است. به موجب ماده ۲۱ قانون بیمه شخص ثالث مصوب ۱۳۹۵ به منظور حمایت از زبان دیدگان حوادث ناشی از وسایل نقلیه، خسارت های بدنی وارد به اشخاص ثالث که به علت فقدان یا انقضای بیمه نامه، بطلان قرارداد بیمه، شناخته نشدن وسیله نقلیه مسبب حادثه، کسری پوشش بیمه نامه ناشی از افزایش مبلغ ریالی دیه، تعلیق یا لغو پروانه فعالیت شرکت بیمه یا صدور حکم توقف یا ورشکستگی بیمه گر موضوع ماده (۲۲) این قانون، قابل پرداخت نباشد، یا به طور کلی خسارت های بدنی که خارج از تعهدات قانونی بیمه گر مطابق مقررات این قانون است توسط صندوق مستقلی به نام «صندوق تأمین خسارت های بدنی» جبران می شود.

بزهکار را برعهده دارد. با تدوین قانون آیین دادرسی کیفری از رویکرد انحصارگرا تعقیب دعوا توسط دادستان فاصله گرفته شده است و حضور سمن ها در فرایند کیفری پذیرفته شده است. بنابراین با پذیرفتن این مهم در ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ می تواند ناکارآمدی احتمالی دادستان در جرایم مذکور در آن ماده را پوشش دهد. (رمضانی قوام آبادی، ۱۳۹۶، ۱۴۶) در خصوص امکان مشارکت سمن ها در صدور چک بلامحل در قانون ایران با توجه به اینکه در ماده مذکور به موارد خاصی اشاره شده است که شامل حمایت از اطفال و نوجوانان، زنان، اشخاص بیمار و دارای ناتوانی جسمی یا ذهنی، محیط زیست، منابع طبیعی، میراث فرهنگی، بهداشت عمومی و حمایت از حقوق شهروندی است، می توانند نسبت به جرایم ارتكابی در زمینه های فوق اعلام جرم کنند، بنابراین سمن ها در زمینه جرم صدور چک بلامحل اجازه قانونی ورود واکنشی ندارند.

نتیجه گیری

قانون چک از زمان جرم انگاری صدور چک بلامحل مراحل مختلفی را در هر دوره از وضع این قانون طی کرده است. قانون صدور چک مصوب ۱۳۷۲ شیوه کاملاً سرکوبگرانه را در پیش گرفته بود و بعد مقداری تعدیل در اقدامات واکنشی در نظر گرفته می شود تا اینکه در سال ۱۳۹۷ هم اقدامات کنشی در قبال صدور چک بلامحل تعیین می گردد و هم اقدامات واکنشی متنوعی که می توان در قبال هر گروه از متخلفین، واکنشی متناسب در نظر گرفته شود. سیاست جنایی ایران با تأسی از برخی توصیه های بین المللی که در FATF پیشنهاد شده است و استفاده از قانون های وضع شده در کشور فرانسه تدابیر خوبی در مرحله کنشی اتخاذ نموده است. با استفاده از ظرفیت های موجود در الکترونیکی کردن اطلاعات و استعلام های لازم شرایط برای جلوگیری و کاهش صدور چک بلامحل فراهم نموده است. اقدامات واکنشی و محول کردن برخی اختیارات قضایی به بانک نیز در سرعت بخشیدن به واکنش علیه این جرم بسیار مثر ثمر بوده است. در مورد سیاست جنایی مشارکتی و دخالت جامعه مدنی هیچ تدبیری اندیشیده نشده است و این می تواند ناشی از مدل سیاست جنایی کشور ما باشد که اقتدارگرایی تام است و از محول کردن برخی اختیارات به جامعه مدنی خودداری می نماید. ارسال پرونده ها به شورای حل اختلاف به نوعی استفاده از عدالت ترمیمی است اما به دلیل متمرکز بودن و اقتدارگرا بودن سیاست جنایی کشور ما از کارمندان و مستخدمین دولت برای ایجاد صلح و سازش استفاده می شود. به قول دکتر نجفی ابرندآبادی «سیاست جنایی مشارکتی یعنی شرکت دادن مردم در عدالت کیفری و پیشگیری از بزهکاری که در واقع بر اساس همبستگی جامعه رسمی (دولت) و جامعه غیررسمی (مردم و انجمن های مردمی) است و این دو با یکدیگر قابل جمع نیستند». بنابراین همانطور که در پژوهش حاضر سیاست جنایی پاسخگو و پیشگیرانه در قانون صدور چک مورد بررسی قرار گرفت، می توان گفت که هیچ یک از کنش و واکنش های صورت گرفته وابسته به مشارکت اجتماعی نیست و وجود شورای حل اختلاف و یا ستاد دیه که هر یک باید به جامعه مدنی وابستگی داشته باشد به صورت کاملاً دولتی به فعالیت می پردازند و در خصوص مشارکت مدنی جهت کنترل جرم و یا جبران خسارت بزه دیدگان سیاست جنایی ایران دارای ضعف های ساختاری است. پیشنهادات مورد نظر نیز به شرح ذیل ارائه می گردد:

۱- برای صیانت و حمایت از نظام اقتصادی باید برنامه ریزی دقیق و علمی از جهت اقتصادی و حقوقی صورت بگیرد. بنابراین اولین علمی که در جلوگیری از وقوع صدور چک بلامحل باید مورد

توجه قرار بگیرد علمی از قبیل بانکداری نوین، علم اقتصاد، جرم شناسی، عدالت ترمیمی و آخرین علم مورد توجه نیز حقوق جزا باشد.

۲- فرهنگ سازی در زمینه احترام به مالکیت خصوصی افراد بر اموال و احترام به دستاوردهای مالی افراد که با تلاش و کوشش به دست آورده اند.

۳- استفاده بیشتر از ظرفیت بانک ها برای حل معضل صدور چک بلامحل تا مسؤولیت بیشتری در اعتبار بخشیدن به سندی که خود صادر می کنند داشته باشند.

۴- به طور مستقیم در قانون به مسؤولیت مدنی بانک ها به دلیل کوتاهی و قصور که در انجام وظایف خود مرتکب می شوند اشاره شود تا اگر از این کوتاهی افراد متحمل ضرری شوند بانک مسؤول جبران زیان باشد.

۵- در جهت حمایت از بزه دیدگان جرایم مالی از بودجه عمومی، سم ها و گلریزان استفاده شود.

منابع

- ۱- اخلاقی، بهروز، (۱۳۸۱)، تاریخچه و ضرورت اصلاح قوانین ناظر بر چک، مجله پژوهشهای حقوقی (۲)، دوره ۱، شماره ۲، مهر ۱۳۸۱. (۲۰۵-۲۲۰)
- ۲- ادیبی سده، سارا، محمدی رمقانی، حسن، (۱۳۹۴)، وضعیت کیفری چک پرداخت نشدنی واجد محل، فصلنامه علمی - تخصصی قضاوت، دوره ۱۵، شماره ۸۴، ۱۳۹۴. (۱۰۹-۱۲۶)
- ۳- اسکینی، ربیعا، (۱۳۸۶)، حقوق تجارت (برات، سفته، قبض انبار، اسناد در وجه حامل و چک)، چاپ یازدهم، تهران، سمت.
- ۴- اسکینی، ربیعا، (۱۳۸۲)، نقش بانک ها در پیشگیری از صدور چک بلامحل، نشریه: نامه مفید، دوره ۹، شماره ۳۷، مرداد و شهریور ۱۳۸۲. (۱۷۹-۲۰۸)
- ۵- اسکینی، ربیعا، یمرلی، صالح، (۱۴۰۰)، نوآوری های قانون اصلاح چک مصوب ۱۳۹۷، گامی به پس یا گامی به پیش؟، مجله پژوهشهای حقوقی، دوره ۲۰، شماره ۴۶، تابستان ۱۴۰۰. (۷-۲۸)
- ۶- براتون، میشل، (۱۳۹۶)، سازمان های غیر دولتی در افریقا ترجمه: قدرت اله معمارزاده، نشریه گزیده مسائل اقتصادی- اجتماعی، مرکز مدارک اقتصادی- اجتماعی و انتشارات سازمان برنامه و بودجه، تهران.
- ۷- بشیریه، تهمورث، مهتاب پور، محمدکاظم، (۱۳۹۲)، نقد گفتمان سیاست کیفری قانونگذار در خصوص چک مبتنی بر ماهیت تجاری آن، مجله آموزه های حقوق کیفری، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، شماره ۶، پاییز - زمستان ۱۳۹۲. (۱۵۵-۱۷۲)
- ۸- بکاریا، سزار، (۱۳۷۷)، رساله جرائم و مجازات ها، ترجمه: محمدعلی اردبیلی، چاپ سوم، تهران، میزان.
- ۹- پورطهماسبی فرد، محمد، (۱۳۸۲)، چک سیر تحول قوانین نقد آخرین اصلاحیه قانون صدور چک، کانون وکلا، شماره ۱۸۳، ۱۳۸۲. (۷۱-۹۰)
- ۱۰- جعفری عفاوی، علی، نجفی توانا، علی، (۱۳۹۸)، چرایی تغییر سیاست جنایی ایران در مقابله با فساد اقتصاد، نشریه مطالعات حقوق، شماره ۲۹، بهار ۱۳۹۸. (۱۹-۳۸)

- ۱۱- حسینی، سید محمد، (۱۳۸۳)، سیاست جنایی در اسلام و جمهوری اسلامی ایران، انتشارات سمت، چاپ اول، تهران.
- ۱۲- دلماس مارتی، می ری، (۱۳۹۴)، مترجم: نجفی ابرند آبادی، علی حسین؛ انتشارات میزان، چاپ دوم، تهران.
- ۱۳- دمرچیلی، محمد، حاتمی، علی، قرائی، محسن، (۱۳۸۷)، قانون تجارت در نظم حقوقی کنونی، انتشارات میثاق عدالت، تمثیل، راه نوین، چاپ هفتم، تهران.
- ۱۴- رمضانی قوام آبادی، محمد حسین، (۱۳۹۶)، حضور سازمان های مردم نهاد در فرآیند کیفری در پرتو قانون آیین دادرسی کیفری، مجله حقوقی دادگستری، سال ۸۱، شماره ۹۹، پاییز ۱۳۹۶. (۱۳۹-۱۶۷)
- ۱۵- سالاری شهر بابکی، مهدی، (۱۳۹۴)، عنوان: چک کیفری توأم با مسائل میان رشته ای، انتشارات جنگل، چاپ اول، تهران.
- ۱۶- علی شیعه، علی، زارع، وحید، زارع، مجتبی، (۱۳۹۴)، جایگاه سیاست جنایی مشارکتی واکنشی در مرحله تعقیب کیفری در حقوق ایران، مطالعات حقوق کیفری و جرم شناسی، دوره ۲، شماره ۴ و ۵، ۱۳۹۴. (۲۸۷-۳۱۰)
- ۱۷- فتوحی راد، علی، (۱۳۹۸)، حقوق دارنده چک و نوآوری های قانون اصلاحی چک، فصلنامه داخلی کانون وکلای دادگستری، شماره ۱۸، بهار ۱۳۹۸. (۶۳-۸۸)
- ۱۸- فرح بخش، مجتبی، (۱۳۸۷)، بررسی تغییرات و نوآوری های قانون اصلاح قانون صدور چک ۱۳۸۲، فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی، دوره ۳۸، شماره ۱، بهار ۱۳۸۷. (۲۷۰-۲۴۹)
- ۱۹- قائم مقام فراهانی، محمدحسین، (۱۳۷۳)، نقدی بر قانون اصلاحی چک مصوب آبان ۷۲، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۳۳، ۱۳۷۳. (۴۳-۶۰)
- ۲۰- کونانی، سلمان، انصاری، جمال، مندنی، اسلام، (۱۳۹۳)، سیاست جنایی از گفتمان تا برساخت هایی ریزومیک شده و ناروا، انتشارات مجد، چاپ دوم، تهران.

۲۱- لازرژ، کریستین، (۱۳۹۹)، درآمدی بر سیاست جنایی، مترجم: نجفی ابرند آبادی، علی حسین؛ نشر میزان، چاپ هشتم، تهران.

۲۲- میرمحمدصادقی، حسین، (۱۳۷۶)، مروری بر حقوق جزای انگلستان، انتشارات حقوقدانان، چاپ اول، تهران.

۲۳- میرمحمدصادقی، حسین، (۱۳۹۵)، حقوق کیفری اختصاصی (۲) جرایم اموال و مالکیت، انتشارات میزان، چاپ چهل و هفتم، تهران.

۲۴- نجفی ابرندآبادی، علی حسین و همکاران، (۱۳۸۴)، سیاست جنایی در علوم جنایی گزیده مقالات آموزش برای ارتقاء دانش دست اندرکاران مبارزه با مواد مخدر در ایران- کمیته معاضدت قضایی ستاد مبارزه با مواد مخدر و دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد، انتشارات سلسبیل، جلد دوم، چاپ نخست، قم.

۲۵- نجفی ابرندآبادی، علی حسین، (۱۳۸۳)، علوم جنایی: مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری، انتشارات سمت، چاپ اول، تهران.

۲۶- نجفی ابرندآبادی، علی حسین، (۱۳۷۱-۱۳۷۰)، تقریرات درس: تاریخ تحولات کیفری (کلیات سیاست جنایی)، تهیه و تنظیم: قاسمی، ناصر؛ دانشکده حقوق، دوره کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.

۲۷- نجفی ابرندآبادی، علی حسین، (۱۳۷۵)، سیاست جنایی سازمان ملل متحد، مجله تحقیقات حقوقی، دوره ۱، شماره ۱۸، زمستان ۱۳۷۵.

۲۸- نمازی، محمد باقر، (۱۳۸۲)، بررسی وضعیت تشکل های مردمی داوطلب در جمهوری اسلامی ایران، انتشارات سازمان شهرداری های کشور، چاپ اول، تهران.

۲۹- نوری، سمیه، سالارزائی، امیرحمزه، مختاری افراکتی، نادر، (۱۳۹۸)، بررسی فقهی پدیده شرخری با نگاهی به قانون مجازات اسلامی ایران، فصلنامه علمی - پژوهشی فقه، دوره ۲۶، شماره ۹۸، تیر ۱۳۹۸. (۲۷-۴۸)

30- <https://www.cbi.ir/simplelist/17741.aspx>.

31- <https://www.hamshahrionline.ir/news/282289>.

32- <https://www.tabnak.ir/fa/news/864592>.

33- www.cbi.ir/showitem/10246.aspx.

Iran's criminal policy against Unpaid checks

Elahe Khaksar ¹ / Saeideh Yari ²

Abstract

In the Law Amendment Act Issuance of approved check 1397 the role of banks, especially the central bank in prevention of issuance unpaid checks became more active and On the other hand by granting executive-judicial right to bank somewhat of Justice assignments in this regard, it has been reduced. Failure to comply with regulations related to the spot of check, the exporter is responsible guarantee of disciplinary-administrative implementation, civil, Criminal and registration enforcement. The law of issuing checks since criminalization Issuance of unpaid checks has followed various ups and downs discussed rules through criminalization and decriminalization. Legislator in 1372 has adopted a completely repressive approach and then some adjustments in reactive measures considered to be in the amendment law approved in 1397 Preventive measures it on imposed for the issuance of unpaid checks, and regarding response measures, various measures have been considered. Iran's criminal policy following some international recommendations which is proposed in FATF and affected by the law of French which is effective measures have been used in the prevention period. In this research we analyze the systems which they are used existing capacities in electronicizing of necessary information and inquiries which are provided the conditions to prevent and reduce the issuing of unpaid checks. Reactive measures and delegation of some judicial powers are very effective to the bank in speeding up the reaction against this crime.

keywords: Criminal policy, Issuance of unpaid checks, Electronic bank identification system (SIEB), Integrated electronic issuance of check cluster (IIEC).

¹ Doctoral student in criminal law and criminology, Faculty of Law, Islamic Azad University, Quds branch. (Corresponding Author)

elahekhaksarr@gmail.com

² Doctoral student in criminal law and criminology, Faculty of Law, Islamic Azad University, Quds branch.

saeideh_yari@yahoo.com

